

ФАКТОРИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД

ФАКТОРЫ КРИМИНАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННО НЕБЕЗОПАСНЫХ ДЕЙСТВИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

FACTORS OF CRIMINALIZATION OF SOCIAL DAMAGE: THEORETICAL VIEW

Анотація: стаття присвячена аналізу теоретичних поглядів на обставини, які впливають на криміналізацію суспільно небезпечних діянь. Доводиться, що в результаті розвитку наукових уявлень про зазначені явища з'явився категорійний апарат, що загалом дозволяє описати причини включення діяння до кола злочинів. Особливу увагу приділено питанню співвідношення факторів соціальної обумовленості закону та факторів соціальної обумовленості криміналізації суспільно небезпечних діянь. Зроблено висновок, що межі криміналізації повинні бути тотожними колу діянь, для криміналізації якої є підстави, і не повинні відрізнятися ні в бік звуження (недостатня криміналізація), ні в бік розширення (надмірна криміналізація).

Ключові слова: криміналізація, принцип, суспільно небезпечне діяння, фактор, кримінальний закон.

Аннотация: статья посвящена анализу теоретических взглядов на обстоятельства, которые влияют на криминализацию общественно опасных деяний. Доказывается, что в результате развития научных представлений об указанных явлениях появился категориальный аппарат, который в целом позволяет описать причины включения деяний в число преступлений. Особое внимание уделено вопросу соотношения факторов социальной обусловленности закона и факторов социальной обусловленности криминализации общественно опасных деяний. Сделан вывод о том, что пределы криминализации должны быть тождественны кругу деяний, для криминализации которых имеются основания, и не должны отличаться не в сторону сужения (недостаточная криминализация), ни в сторону расширения (излишняя криминализация).

Ключевые слова: криминализация, принцип, общественно небезопасное действие, фактор, криминальный закон.

Annotation: the article dedicated to analysis of theoretical views on the conditions for the criminalization of dangerous acts. It is opined, that the scholarly researches of such conditions has

resulted to the development of the toolkit allowing to define general conditions of the reasons to regard a certain behavior as a crime. Special attention at the Article is devoted to the comparing factors of social determination of the legislation and factors of social determination for the criminalization of dangerous acts. It is concluded that the limits of criminalization must be equal to the circle of acts with the clear ground to do so, and must not being different, hence neither being less (thus leading to the under criminalization) nor for being i wider (over criminalized) one.

Key words: *criminalization, principle, socially dangerous act, factor, criminal law.*

Вступ. Зміни у кримінальному законі не відбуваються випадково. Цьому передуює процес усвідомлення особами, що впливають на законодавчу процедуру чи беруть у ній безпосередню участь, вад поточного стану правового регулювання, а також необхідності і можливості їх виправлення через правотворчість. «Канали» потрапляння відповідної інформації до цих суб'єктів дуже різноманітні. Це, зокрема, інформація, що міститься у службових документах органів державної влади (статистика, аналітичні матеріали тощо), результати наукових (у тому числі соціологічних) досліджень, повідомлення засобів масової інформації тощо.

Аналіз літературних даних та постановка проблеми. Проблеми криміналізації, незважаючи на те, що вони досить детально піддані аналізу у роботах І.М. Гальперіна, О.А. Герцензона, П.Ф. Гришанина, П.С. Дагеля, Ю.А. Демидова, М.І. Загороднікова, Г.А. Злобіна, І.І. Карпеця, В.Й. Квашиса, С.Г. Келіної, М.І. Ковальова, В.С. Комісарова, О.І. Коробєєва, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, Д.О. Балобанової, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.К. Грищука, О.М. Костенка, О.М. Литвака, М.І. Мельника, В.О. Меркулової, А.А. Митрофанова, В.О. Навроцького, В.В. Сташіса, В.Я. Тація, В.О. Туликова, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна та інших учених, залишаються актуальними [1]. Серед них перебуває ключове питання визначення обставин, що зумовлюють включення діяння до кола злочинів.

Метою дослідження є з'ясування стану наукової розробки проблеми факторів криміналізації.

Результати досліджень. Н. Лопашенко причинами зміни кола та обсягу

криміналізації називає такі: 1) виникнення нових видів суспільно небезпечної діяльності людей; 2) несприятлива динаміка окремих видів поведінки, що регламентувалися раніше в адміністративному законодавстві; 3) науково-технічний прогрес; 4) необхідність посилення охорони конституційних прав й свобод особистості; 5) помилки в раніше проведеній криміналізації [2, с. 281–282].

В.К. Грищук вважає, що **підстави** криміналізації – це обставини, які детермінують необхідність і доцільність криміналізації конкретного діяння людини. Виходячи з цього, автор пропонує такий поділ підстав криміналізації залежно від характеру, суті і походження на умовні дві групи: а) об'єктивні; б) суб'єктивні. У свою чергу, об'єктивні і суб'єктивні підстави можуть бути двох видів: а) зовнішні; б) внутрішні. Об'єктивними зовнішніми підставами криміналізації можуть бути, наприклад, міжнародно-правові угоди, міжнародно-правові традиції, а прикладом суб'єктивної зовнішньої підстави криміналізації може послужити думка міжнародної громадськості. Загалом, у результаті докладного аналізу радянської наукової спадщини 60–80-х років 20 ст. В.К. Грищук зауважує, що кримінально-правовою формою опосереднюються як суспільно небезпечні, так і суспільно корисні діяння людини, і тому є сенс досліджувати також підстави кримінально-правового дозволу і заохочення в розглянутому аспекті. Процес цього опосереднення є процесом криміналізації. Тому категорія «криміналізація» ширша за своїм змістом від категорії «кримінально-правова заборона» [3].

П. І. Заруба називає підставами криміналізації діянь у сфері приватизації систему соціально-економічних, політичних та юридичних чинників, достатніх і необхідних для криміналізації відповідних діянь на підставі загальноєвропейських, теоретично обґрунтованих принципів [4, с. 58]. Ю. В. Орлов доходить висновку про те, що чинниками соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за ст. 158–2 КК України є:

соціально-кримінологічний; 2) конституційної адекватності; 3) нормативно-правовий; 4) етичний чинник; 5) культурно-історичний; 6) міжнародно-правовий [5, с. 124].

Майже тотожну систему чинників (за винятком конституційної адекватності) використовує Ю. Г. Зубець, аналізуючи соціально-правову обумовленість кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 136 КК України [6].

У свою чергу, у контексті протидії рейдерству О. Г. Кальман вважає підставою криміналізації таких діянь неможливість притягнути до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні рейдерського захоплення, відразу за кількома десятками статей КК України [7, с. 303].

На думку П. Л. Фріса, необхідно розглянути дві групи чинників, що впливають на криміналізацію:

а) підстави кримінально-правової заборони, які є об'єктивними передумовами її встановлення;

б) принципи криміналізації, що належать до законодавчої техніки [8].

Д. О. Балобанова також аналізує ці дві групи факторів. На її думку, наріжним каменем усієї теорії криміналізації є проблема підстав кримінально-правової заборони, тобто тих правоутворювальних факторів, які обумовлюють допустимість, можливість і доцільність визнання суспільно небезпечного діяння злочинним і кримінально карним. До підстав кримінально-правової заборони, як вважає дослідниця, слід відносити: 1) суспільну небезпеку – неможливо встановити

універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпеки; 2) типовість і достатня поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня їхньої суспільної небезпеки; 3) динаміка суспільно небезпечних діянь із урахуванням причин і умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому необхідно враховувати, що кримінальна репресія – крайня форма протидії найнебезпечнішим формам девіантної поведінки; 5) врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії формам антигромадської поведінки, і наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації [9, с. 178].

Окремої уваги в контексті визначення обставин, що впливають на визнання діяння злочином, заслуговують роботи вітчизняного вченого О. О. Пашенка, який у межах дослідження соціальної обумовленості кримінального закону системно дослідив всю гаму наукових поглядів на це питання і дійшов висновків щодо результатів відповідних досліджень періоду 70-х–80-х років [10–12] 20 ст. та пізніших робіт. Учений пропонує розрізняти обґрунтованість криміналізації суспільно небезпечних діянь та соціальної обумовленості кримінального закону: «...криміналізація стосується тих явищ, які ще не знайшли свого законодавчого закріплення, тоді як обґрунтування необхідності існування (збереження) певних норм (інститутів) знаходиться поза межами поняття «криміналізація» й має бути досліджено за допомогою теорії соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Водночас теорія криміналізації займається пошуками відповідей на запитання на кшталт: що змусило законодавця визнати діяння злочином? чому таке рішення було прийнято в конкретний момент часу? А для констатації соціальної обумовленості закону ці запитання відходять на дру-

гий план. Тому кількість обставин, що визначають соціальну обумовленість закону і обґрунтованість криміналізації діянь, буде різною. Ведучи мову про криміналізацію, вважаємо за потрібне підтримати правознавців, які наголошують на необхідності окремого виділення й подальшого дослідження принципів і підстав криміналізації, а також криміналізаційних приводів. Для визначення ж соціальної обумовленості норми така класифікація не підходить, а тому метою цього дослідження є визначення системи обставин, за допомогою аналізу яких можна констатувати її наявність або відсутність» [13, с. 211].

При цьому, відкидаючи можливість застосовувати розроблену у науці тріаду «підстави криміналізації – принципи криміналізації – криміналізаційні приводи» під час вирішення питання про соціальну обумовленість кримінального закону, у своїх роботах О.О. Пашенко докладно аналізує розвиток наукових уявлень, у тому числі (а в деякі періоди часу – в першу чергу) про фактори криміналізації. Отже, в контексті нашого дослідження постає питання щодо різниці між обставинами, які визначають: 1) соціальну обумовленість закону; 2) обґрунтованість криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Ю.В. Орлов аналізує соціальну обумовленість злочину, ототожнюючи її із обумовленістю закону про кримінальну відповідальність.

Очевидно, що криміналізація суспільно небезпечних діянь та кримінально-правова норма (чи закон про кримінальну відповідальність) – явища різні, відповідно вони мають різний зміст та характеристики. У той же час між ними існує прямий зв'язок: кримінально-правова норма є результатом криміналізації і її проявом, якщо, наприклад, говоримо про обсяг криміналізації. Більше того, це стосується не лише охоронних кримінально-правових норм. Регулятивні, заохочувальні норми, а також норми-дефініції також впливають на ви-

значення кола діянь, які є злочинами і визначають обсяг криміналізації.

Можна сказати, що сукупність усіх складів злочинів (з урахуванням усіх відповідних норм про дію кримінального закону, вік кримінальної відповідальності та інші подібні обставини, у тому числі ті, що виключають злочинність діяння) є змістом поняття «криміналізація» у контексті її результату. У свою чергу, сукупність усіх діянь, що можуть (і мають) бути кваліфіковані як злочини з урахуванням ознак, що становлять зміст цього поняття, є його (поняття) обсягом.

Отже, незважаючи на різницю в сутності криміналізації та кримінального закону, теза про те, що «обґрунтування необхідності існування (збереження) певних норм (інститутів) знаходиться поза межами поняття «криміналізація», має бути піддана критичній оцінці. З одного боку, це дійсно так, якщо криміналізацію розуміти винятково як процес надання діянню статусу злочину, який закінчується водночас із набранням чинності відповідним законом про внесення змін до КК. З іншого боку, важко уявити, що в цей момент втрачає своє значення весь комплекс обставин, що змусив законодавця прийняти відповідне рішення щодо введення нової кримінально-правової заборони (чи розширення кола злочинів в інший спосіб). Ці обставини існують як до, так і після включення діяння до кола злочинів у будь-який спосіб. Більше того, якщо вважати законодавця «адресатом» впливу факторів криміналізації, то в подальшому він же піддається впливу цих саме обставин, залишаючи норму в законі чи декриміналізуючи діяння.

Серед універсальних обов'язкових обставин, що визначають соціальну обумовленість кримінального закону, О.О. Пашенко називає такі, як: 1) суспільна небезпечність; 2) співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони; 3) можливість боротьби з діянням за допомогою кримі-

нально-правових заходів та неможливість боротьби за допомогою інших; 4) наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування (матеріальних, інтелектуальних, процесуальних тощо); 5) системно-правова не суперечливість; 6) безпрогальність і не надмірність заборони; 7) повнота складу злочину. Практично всі вони називаються авторами як фактори криміналізації (підстави, принципи, критерії тощо). У той же час не викликає жодних сумнівів, що зміна кримінально-правового регулювання в результаті завершення криміналізації як процесу створює нову обстановку (кримінально-правову реальність), у якій усі ці обставини взаємодіють по-іншому. Вони, перш за все, мають оцінюватися вже з урахуванням правозастосування, тобто кримінально-правової кваліфікації та застосування заходів кримінально-правового впливу. І якщо суспільна небезпечність діяння як його здатність завдавати шкоду чи створювати небезпеку її завдання відповідному об'єкту у цьому зв'язку навряд чи зазнає змін, то, наприклад, співрозмірність позитивних і негативних наслідків заборони на відміну від гіпотетичного характеру, до здійснення криміналізації набуває реальних рис (і динаміки) внаслідок дії нового кримінального закону. Так само й інші фактори криміналізації набувають реального змісту в умовах нової «кримінально-правової реальності». Втім, на питання, чи є це підставою для протиставлення факторів криміналізації та підстав соціальної обґрунтованості кримінального закону, важко відповісти однозначно позитивно. Швидше, відбувається зміна «системи координат», у межах якої ці обставини оцінюються/існують. Зокрема, В.К. Гришук писав: «Соціальна зумовленість кримінально-правової норми – це наявність внутрішніх і зовнішніх чинників (факторів), які створюють можливість і необхідність розробки і прийняття конкретної кримінально-правової норми» [14, с. 100].

Так, уявимо ситуацію, коли з'являється новий вид незабороненої суспільно небезпечної поведінки. Згодом, у процесі криміналізації його додають до кола злочинів і в результаті дії кримінально-правового регулювання цей вид суспільно небезпечної поведінки зникає, а згодом декриміналізують і сам злочин. Суспільна небезпечність існує незалежно від кримінальної протиправності діяння, вона є водночас і фактором криміналізації, і обставиною, що зумовлює необхідність існування кримінально-правової заборони після криміналізації. Тому В.М. Кудрявцев має рацію у тому, що підставами криміналізації виступають процеси, що відбуваються в матеріальному й духовному житті суспільства, розвиток яких породжує об'єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей [15, с. 204].

Утім, цей приклад особливий, оскільки суспільна небезпечність у певному сенсі є унікальною обставиною, що претендує на статус єдиної підстави криміналізації (на протигагу принципам, приводам та умовам криміналізації, які такого універсального характеру не мають).

Розглянемо інший – наявність ресурсів для здійснення кримінального переслідування. Достатньо важко знайти різницю у змісті цього фактору до (як фактору криміналізації) та після (як обставини, що визначає соціально-правову обумовленість кримінального закону) завершення криміналізації як процесу.

Інше питання, яке виникає у зв'язку із пропозицією О.О. Пащенко проводити межу між факторами криміналізації та соціально-правової обумовленості кримінального закону, це питання факторів декриміналізації: чи вони збігаються із факторами соціально-правової обумовленості кримінального закону?

На нашу думку, питання про те, що відбувається із об'єктивно існуючими обставинами, які виступають як факто-

ри криміналізації, а згодом як чинники соціально-правової обумовленості кримінального закону і фактори декриміналізації, не можна вважати остаточно вирішеним на сьогодні. Воно потребує додаткових досліджень, у першу чергу, в розрізі підстав (підстави) як основних чинників такого роду та принципів як засадничих координат, у межах яких мають відбуватися ці процеси. Якщо приводи криміналізації та декриміналізації, очевидно, відрізняються, то підстави та принципи цих двох дзеркальних законодавчих процесів мали б бути тотожними.

Як видається, О. О. Пащенко і не намагається кардинально розвести ці явища, зокрема, як один із висновків він наводить таку тезу: під час з'ясування обґрунтованості криміналізації діяння слід окремо виділяти принципи, підстави криміналізації, а також криміналізаційні приводи; при вирішенні питання про соціальну обумовленість норми кримінального права (закону про кримінальну відповідальність) наведений вище поділ здійснювати недоречно [13, с. 213]. З цим варто погодитися, проте різниця в оптимальному поділі факторів не обов'язково означає суттєву різницю в їх змісті.

Інакше кажучи, слід підтримати автора у тому, що теорія криміналізації та теорія соціально-правової обумовленості кримінального закону – це різні теорії. З іншого боку, важко погодитися з тим, що «теорія криміналізації займається пошуками відповідей на запитання на кшталт: що змусило законодавця визнати діяння злочином? чому таке рішення було прийнято в конкретний момент часу? А для констатації соціальної обумовленості закону ці запитання відходять на другий план».

Адже причина, яка змусила законодавця визначити діяння злочином, після цього має бути головним фактором, який змушує його продовжувати кримінально-правову протидію відповідному явищу, тобто виступати чинником со-

ціально-правової обумовленості кримінального закону.

Крім того, особливість наукового підходу О. О. Пащенко до дослідження проблеми соціальної зумовленості кримінального закону добре простежується у такому його висновку, зробленому в результаті аналізу проблеми соціальної зумовленості оцінювальних понять: застосування оцінювальних понять у кримінальному праві загалом є соціально зумовленим насамперед тому, що існують запобіжники, використання яких дає змогу уникнути свавілля, порушення режиму законності під час такого застосування. Крім того, варто відзначити, що обсяг оцінювального поняття є категорією стабільною, яка встановлюється не правозастосувачем, а законодавцем [16, с. 170]. Очевидно, що це соціальна зумовленість абсолютно не в тому сенсі, в якому вона розглядається в контексті факторів криміналізації, які стосуються причин заборони діяння під загрозою кримінального покарання.

Складність співвідношення факторів криміналізації та обставин, що визначають соціальну обумовленість закону, має своїм проявом у тому числі те, що, аналізуючи соціально-правову обумовленість злочину, учені (зокрема, Ю. В. Орлов) ведуть мову про обумовленість відповідного кримінального закону, посилаючись на дослідження про соціальну зумовленість кримінально-правової охорони (М. Коржанський), фактори, що виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності (В. Навроцький), та фактори криміналізації.

На нашу думку, слід погодитися з Н. О. Лопашенко в тому, що є тільки одна підстава криміналізації – існування суспільно небезпечної поведінки, що потребує кримінально-правової заборони [2]. Можна дискутувати з приводу необхідності відображення у КК України всіх ознак злочину, у тому числі суспільної небезпеки, але заперечувати цю ознаку в теорії й на практиці – значить

позбутися основного критерію криміналізації й декриміналізації діяння [17, с. 51]. У цьому контексті можна погодитися з думкою про те, що ступінь значущості суспільних відносин – головний критерій криміналізації і пеналізації діянь, що на них посягають [18, с. 232].

М.І. Хавронюк, розуміючи під криміналізацією законодавче визнання діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності, вважає, що слід виділяти підстави, приводи та умови криміналізації. На його думку, єдиною підставою криміналізації є відповідний ступінь і характер їхньої суспільної небезпеки, який характеризується їхньою здатністю заподіювати об'єктам кримінально-правової охорони (а не будь-яким іншим об'єктам) істотну (а не будь-яку іншу) шкоду [19, с. 66]. Умови криміналізації є такими: 1) соціально-психологічного характеру; 2) кримінологічного характеру; 3) загальноправового характеру; 4) кримінально-правового характеру; 5) кримінально-процесуального характеру.

На думку М. Хавронюка, існують такі приводи криміналізації (які за своїм характером не є ні підставами криміналізації, ні її умовами): 1) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України; 2) необхідність створення правових механізмів утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави; 3) необхідність забезпечення реалізації певних положень Конституції та інших законів України; 4) результати кримінологічних досліджень щодо динаміки та поширеності певного діяння, які обґрунтовують необхідність його кримінально-правової заборони; 5) громадська думка.

Про доцільність заборони окремих діянь, предметом складу злочину яких є спеціальні технічні засоби отримання інформації. Також наука виокремлює принципи криміналізації – прикладні принципи, відповідно до яких встановлюється необхідна та ефективна кримі-

нально-правова заборона. До них включають наступні: достатня суспільна небезпечність діянь, що криміналізуються; їх відносна поширеність; можливість позитивного впливу кримінально-правової норми на суспільно небезпечну поведінку; перевага позитивних наслідків криміналізації; ненадмірність кримінально-правової заборони; своєчасність криміналізації.

Деяко інший погляд на принципи криміналізації має Д.О. Балобанова: 1) відсутність прогалин у законі й ненадмірність заборони; 2) визначеність і єдність термінології; 3) доцільність – можливість створення, зміни й наступного застосування положень кримінального закону, виходячи з потреб суспільства й держави, для досягнення певних цілей, з урахуванням загальноправових принципів у суворо встановлених законодавчих межах, що проявляється в побудові норм кримінального закону, визначенні їхньої структури, місця розташування в самому кримінальному законі й встановленні співвідношення з іншими положеннями КК [12, с. 179].

Також учена виокремлює критерії криміналізації або криміноутворювальні ознаки – обставини, що відображають у концентрованому вигляді суспільну небезпечність діяння та свідчать про необхідність введення кримінально-правової заборони. Так, на думку Є.Л. Стрельцова, для з'ясування того, яку суспільну небезпеку повинно набути конкретне діяння для того, щоб його потрібно було криміналізувати, державі слід мати: а) чіткий механізм функціонування суспільства, в основі якого знаходиться система суспільних відносин; б) проголошені та офіційно закріплені на державному рівні певні соціальні цінності, блага тощо [23, с. 80].

О.О. Дудоров під принципами криміналізації розуміє не просто прикладні законодавчі рамки, яким має відповідати процес криміналізації. Зокрема, вчений говорить про «традиційний поділ принципів криміналізації на соціальні і соці-

ально-психологічні та системно-правові» [14, с. 25], що наводить на аналогію із подібним підходом щодо принципів кримінального права загалом, які вміщують усі ключові фундаментальні положення галузі. Це підтверджується і наступною тезою автора: «Чільне місце серед соціальних і соціально-психологічних принципів криміналізації, які виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення та існування кримінальної відповідальності за те чи інше діяння, посідає принцип суспільної небезпеки. Він означає, що криміналізації підлягає лише те діяння, суспільна небезпека якого є достатньо високою» [14, с. 484]. Тобто в цьому випадку обставина, що у більшості випадків відноситься авторами до змісту підстави криміналізації, названа серед її принципів. В іншій публікації О. О. Дудоров дещо змінює акценти, посилаючись на класичну працю про підстави кримінально-правової заборони [15, с. 204–240]: «Погоджуюсь з тими науковцями, які підставою криміналізації визнають зумовлену змінами соціальної, економічної або політичної обстановки справжню потребу у тій чи іншій кримінально-правовій новелі, суспільну необхідність застосування заходів кримінального права до певної групи відносин, а принципи криміналізації поділяють на дві основні групи: 1) соціальні і соціально-психологічні; 2) системно-правові (загальноправові і кримінально-правові). Першу групу становлять принципи суспільної небезпеки, відносної поширеності діяння, пропорційності позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичної адекватності. До загальноправових принципів криміналізації віднесені принципи конституційної адекватності, системно-правової несуперечливості, міжнародно-правової необхідності і допустимості, процесуальної здійсненості переслідування, а до кримінально-правових – принципи відсутності прогалин у законі, визначеності та єдності термінології, повноти

складу злочину, ненадмірності та економії репресії» [14, с. 733]. Р. О. Мовчан також наголошує на суспільній небезпеці діяння як основному принципі криміналізації [25].

В. О. Навроцький говорить про «обставини, які обумовлюють встановлення відповідальності», у першу чергу, маючи на увазі наслідки діяння, а також про критерії криміналізації та її підстави (принципи, засади, основи) [1, с. 15, 27, 30]. При цьому, учений розрізняє «суспільну небезпеку злочину, яка враховується при вирішенні питань кримінальної відповідальності конкретної особи та суспільну небезпеку всіх злочинів даного виду, що є однією з підстав криміналізації» [1, с. 114]. Він же обґрунтовано звертає увагу на схожість понять, які вживаються для позначення обставин, котрі є причинами криміналізації: «Як і в решті-решт, будь-які пропозиції щодо криміналізації можуть вноситися з доведенням наявності підстав (чи, як їх ще називають у літературі, засад, критеріїв, принципів) криміналізації» [1, с. 117–118]. Він також чітко висловлюється щодо співвідношення такого роду обставин: «Говорячи про використання багатьох термінів для позначення обставин, які зумовлюють криміналізацію (підстави, принципи, умови, критерії), дисертант на с. 14–15 відзначає, що найкраще використовувати термін «фактор». І буквально у наступному абзаці знову говорить про наукові позиції щодо «чинників (підстав, принципів), які формулюють соціальну обумовленість кримінально-правової заборони». Автор доходить висновку, що «необхідність посилення персональної безпеки зазначених осіб та їх професійної діяльності є достатньою підставою для криміналізації...». Чи правильно він зрозумів, що міркування про достатню підставу означають, що навіть цієї однієї підстави досить для того, щоб здійснювати криміналізацію втручання в діяльність працівника правоохоронного органу? Підхід до вирішення цього питання кардинально інший – і фактори криміна-

лізації діють лише в сукупності, і персональна безпека будь-яких осіб цікавить державу і суспільство лише в плані охорони загальнолюдських прав. А чи не головне, що кинулося у вічі, це те, що автор навіть не спробував довести як та в якій мірі втручання в діяльність відповідних осіб, перешкоджає виконувати їм свої функції [1, с. 177–178].

В іншому відгуку офіційного опонента на дисертаційне дослідження В. О. Навроцький робить таке зауваження: «Пропонуючи декриміналізувати дії, які зараз передбачені ч. 1 ст. 150 КК, І. М. Доляновська посилається на малозначність відповідного посягання. Разом із тим малозначність виступає підставою для визнання незлочинним конкретного діяння з урахуванням його індивідуальних особливостей. Якщо ж дисертантка вважає за потрібне декриміналізувати всі діяння, які зараз охоплюються ч. 1 ст. 150 КК, то їй слід було б послатися на відсутність підстав для криміналізації й довести помилковість рішення законодавця, який запровадив до КК відповідну норму (тобто, довести відсутність суспільної небезпеки; малу поширеність діянь, можливість протидіяти їм іншими засобами тощо)» [1, с. 278].

Криміналізація може здійснюватися не тільки за рахунок включення нових норм в Особливу частину КК, але й за рахунок розширення рамок хоча б одного з елементів уже наявних складів злочинів. Як спосіб криміналізації можна також назвати випадки прийняття, внесення змін і доповнень у нормативно-правові акти інших галузей права, зокрема в ті, до яких відсилають бланкетні диспозиції статей Особливої частини Кримінального кодексу України [9, с. 60–62].

Цей висновок не є однозначним. Адже Конституційний Суд України у рішенні у справі про зворотню дію кримінального закону в часі зазначив: загальний зміст бланкетної диспозиції передається словесно-документною

формою відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу України і включає положення інших нормативно-правових актів у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті. Саме із загальним змістом бланкетної диспозиції пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності. Конкретизований зміст бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію відповідних положень інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму більш конкретним змістом. Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не змінюють словесно-документну форму кримінального закону. Така диспозиція кримінально-правової норми залишається незмінною. Кримінальний закон і за наявності нового, конкретизованого іншими нормативно-правовими актами змісту бланкетної диспозиції кримінально-правової норми не можна вважати новим, або зміненим.

Висновки. Наявність підстави криміналізації обумовлює її можливість і відповідно її відсутність має наслідком неприйнятність включення діяння до кола злочинів. Так, В. К. Гришук пише: «Проблема підстав криміналізації, як уже підкреслювалося, тісно пов'язана з багатогранною проблемою критеріїв меж криміналізації. Практикою кримінально-правового регулювання доведено, що довільне визначення меж криміналізації, надмірна жорстокість як надмірне пом'якшення санкцій кримінально-правових норм обов'язково породжує диспропорції у суспільному житті і не приводить до досягнення тих цілей, які переслідує законодавець. У найбільш загальних рисах під критерієм меж криміналізації слід розуміти фактори навколишньої дійсності, які впливають на визначення сфери кримінально-правового регулювання суспільних відносин» [3, с. 270].

На нашу думку, питання має бути поставлено гостріше: межі криміналізації повинні бути тотожними колу діянь, для криміналізації якої є підстави, і не повинні відрізнятися ні в бік звуження (недостатня криміналізація), ні в бік розширення (надмірна криміналізація). Виявляється, що це можливо винятково

за правильної оцінки всіх наявних факторів криміналізації.

Подальші дослідження у цьому напрямі мають стосуватися визначення узгодженого переліку факторів криміналізації та його відповідності реаліям законотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навроцький В. З професорської шухляди. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. 705 с.
2. Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 339 с.
3. Гришук В. К. Вибрані наукові праці. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 824 с.
4. Заруба П. І. До питання про підстави криміналізації діянь, що вчиняються в процесі приватизації. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 13–15 квітня 2007 року. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. Ч. 2. С. 56–58.
5. Орлов Ю. В. Соціально-правова обумовленість злочину незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму. *Юридична наука*. 2014. № 10. С. 105–124.
6. Зубець Ю. Г. Соціально-правова обумовленість кримінально-правової заборони, передбаченої ст. 136 КК України. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 67–84.
7. Кальман О. Г. Протидія рейдерству: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х.: Право, 2011. С. 301–304.
8. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис... д-ра юрид. наук. К., 2005. 439 с.
9. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 208 с.
10. Пашенко О. О. Дослідження проблеми соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських криміналістів 70-х рр. XX ст. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2010. № 19. С. 28–35.
11. Пашенко О. О. Питання соціальної зумовленості кримінального законодавства. *Проблеми законності*. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2010. Вип. 109. С. 156–165.
12. Пашенко О. О. Вирішення проблем соціальної обумовленості законодавства про кримінальну відповідальність у радянській науці другої половини 80-х рр. XX ст. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Х.: Право, 2011. Вип. 22. С. 54–66.
13. Пашенко О. О. Обставини, що визначають соціальну обумовленість охоронних кримінально-правових норм. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук. – практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. / ред. кол. В. Я. Тацій та ін. Х.: Право, 2013. С. 210–213.
14. Гришук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. Л.: Світ, 1992. 168 с.
15. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. М.: Наука, 1982. 304 с.
16. Пашенко О. О. Соціальна зумовленість використання оціночних понять у кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 165–171.
17. Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за заг. ред. А. С. Беніцького та ін. К.: Істина, 2011. 1121 с.
18. Мальцев В. В. Содержание, структура и понятие объекта преступления. *Российский ежегодник уголовного права*. 2012. № 6. СПб., 2013. С. 194–232.
19. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 944 с.